

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Psühholoogia instituut

Maria Johanna Keedus

TÄISKASVANUD INTELLEKTIPUUDEGA TUNNISTAJATE RISTKÜSITLEMINE
KOHTUS: SÜSTEMAATILINE KIRJANDUSE ÜLEVAADE
Magistritöö

Juhendaja: Annegrete Palu

Tartu 2026

Täiskasvanud intellektipuudega tunnistajate risküsitlemine kohtus: süstemaatiline kirjanduse ülevaade

Abstrakt

Intellektipuuetega täiskasvanud on raporteerinud negatiivseid kogemusi kohtusüsteemidega, mille üheks võimalikuks põhjuseks võib olla küsitlemispraktika ülesehitus. Käesoleva töö eesmärk on kaardistada, kas ja kuidas intellektipuuetega tunnistajad on risküsitlusel mõjutatavamad võrreldes tavapopulatsiooniga. Läbi viidi süstemaatiline kirjanduse ülevaade kohtutranskriptsioonidel põhinevatest uuringutest, mis hindavad risküsitlusel intellektipuudega ja tavapopulatsiooni tunnistajatele esitatud küsimusi ning nende vastuseid. 1-14 aprill 2026 otsiti süstemaatiliselt uuringuid andmebaasidest Web of Science, Scopus ja EBSCO, mis mõõtsid risküsitlusel esitatud küsimuste tüüpe ning tunnistajate vastuseid. Kaasamiskriteeriumitele vastas neli uuringut, mille leiud sünteesiti kasutades temaatilist analüüsi. Risküsitlusel esitatud küsimuste suhtarvud olid populatsioonide vahel sarnased, kuigi intellektipuudega tunnistajatele esitati mõnevõrra vähem suunavaid ja rohkem avatud küsimusi võrreldes tavapopulatsiooniga. Mõlemale populatsioonile esitati sarnases vahemikus mitmest küsimusest koosnevaid küsimusi. Intellektipuudega tunnistajate vastused olid kõikide küsimuste tüüpide puhul oluliselt lühemad ning nende nõustumise määr suunavate küsimustega tavapopulatsioonist suurem. Kaasatud uuringute arv oli limiteeritud ning intellektipuudega populatsiooni on kaasanud tänaseni üks uuring. Tulemused rõhutavad risküsitluse praktika kohandamise olulisust intellektipuudega populatsioonile ning täiendavate uuringute läbiviimise olulisust.

Märksõnad: risküsitlus, intellektipuue, tunnistaja mõjutatavus, kohtuküsitlemine, süstemaatiline ülevaade

Cross-examination of adult witnesses with intellectual disabilities: a systematic literature review

Abstract

Adults with intellectual disabilities have reported negative experiences with court systems. Possible cause of this may be the questioning practices. The present study explored if and how witnesses with intellectual disabilities are affected during cross-examination compared with the general population. A systematic literature review was conducted of studies which included courtroom cross-examination transcripts including witnesses with intellectual disabilities and the general population. A systematic search was conducted between 1. and 14. April 2026 using Web of Science, Scopus, and EBSCO databases for studies measuring the types of questions posed during cross-examination. Four studies met the inclusion criteria and thematic analysis was conducted for analysis. Similar proportion of question types were employed for both populations, but witnesses with intellectual disabilities were asked somewhat fewer leading and more open questions compared to the general population. Both populations were asked similar proportions of multiple questions. Responses by witnesses with intellectual disabilities were shorter across all question types and rate of acquiescence to leading questions was higher. The findings underline the importance of adapting cross-examination practice for people with intellectual disabilities and the need for further research.

Keywords: cross-examination, intellectual disability, witness suggestibility, courtroom questioning, systematic review

Sissejuhatus

Märkimisväärne osa inimestest puutub elu jooksul kuritegevusega kokku, kas tunnistaja või kannatanuna. See toob sageli kaasa kohustuse anda kohtus ütlusi ning vastata riskküsitluse käigus esitatud küsimustele. Riskküsitluse kirjeldatud eesmärk on saada tunnistajalt ja süüdistatavalt infot toimunu kohta, mille vältel kaitsja ja prokurör küsivad vahelduvates voorudes küsimusi (Kangur, 2008). Praktikast täidab riskküsitlus aga üheaegselt mitut funktsiooni. Lisaks tõe väljaselgitamisele on see ka osapoolte vahend oma narratiivi edasi andmiseks ning tunnistaja ütluste usaldusväärsuse kontrollimiseks (Doak jt., 2021). Tunnistajatel on omakorda võimalus küsimustele vastates rääkida enda lugu juhtunust ning veenda kohtunikku selle õigsuses. See, milline narratiiv tundub usutavam, mõjutab kohtuotsuse kaalu.

Riskküsitlust on aga ka praktikana kritiseeritud. Õiguskirjanduses on levinud arusaam, et riskküsitluse rakendamine võimaldab välja sõeluda tahtlikud valeväited ning seeläbi tõe tuvastada (Henderson, 2015a), kuid eksperimentaalkatsed on leidnud, et valeväidete välja sõelumisele funktsioneerib see ka üleüldise tunnistuse muutmise vahendina (Zajac ja Cannan, 2009). Riskküsitluse käigus võivad tunnistajad oma väiteid muuta sõltumata sellest, kas algne info juhtunu kohta oli õige või väär (Valentine ja Maras, 2011). Lisaks võivad riskküsitluses sageli kasutatavad küsitlemisvõtted luua valemälestusi ning vähendada tunnistuse täpsust (Arce jt., 2023). Riskküsitlus funktsioneerib seega lisaks tõe tuvastamisele ka selle moonutajana. Üks levinud strateegia riskküsitlemise praktikast on panna tunnistaja näima ebausaldusväärseks tuues tema ütlustest esile vastuolusid, mis ilma küsitluseta tema narratiivis puuduksid (Henderson, 2016). Selle tulemusena on võimalik küsitl ajal riskküsitlust kasutada vahendina enda eesmärkide saavutamiseks, mis lahutab selle kohtuküsitlemise põhimõttest selgitada välja tõe.

Õiguspsühholoogia on suuresti tuginenud kognitiivsete intervjuude praktikale (Fisher ja Geiselman, 1992) selgitamiseks milliseid küsimusi on parim kohtupraktikas küsida. Eksperimentaalkatsed on leidnud, et avatud küsimuste küsimine toodab enim uusi infokilde ning annab täpsemaid vastuseid võrreldes kinniste küsimustega (Lamb jt., 2007) samas vähendades valeväidete osakaalu (Geiselman, 1985). Avatud küsimuseks liigitatakse küsimust, mis ei oota vastajalt kindlat vastust, näiteks "Ja mis siis edasi sai?". Küsisõnaga algavad küsimused (nt. kes, mis, kus) võimaldavad saada spetsiifilisemat infot, kuid vastuse õigus langeb võrreldes avatud küsimustega (Zekiroski jt., 2025). Suletud küsimused nt. jah/ei formaadis küsimused, küll võimaldavad saada infot oluliste detailide kohta, kuid vastuste õigus langeb veelgi (Wade ja

Spearing, 2023). Õiguspraktikas kujuneb see välja kompromissina, kus eelistada tuleks faktiliselt õige info esile toomiseks avatud küsimusi, kuid vajalik on küsida ka kinniseid küsimusi spetsiifiliste detailide täpsustamiseks.

Lisaks produktiivsetele küsimustele nagu avatud küsimused on eksperimentaalkatsetega leitud, millised on ebaproductiivsed küsimused tõeste ütluse esile toomiseks. Üheks vastuoluliseks küsimuse tüübiks on kujunenud suunavad küsimused. Uuringutes on leitud, et need mõjutavad vastuste õigsust olenemata sellest, kas selles sisalduv info on õige või mitte (Wheatcroft ja Woods, 2010, Sharman ja Powell, 2012) ning selle mälu moonutavaid efekte ei vähenda isegi tunnistaja ette valmistamine või risküsitluses osalemise treening (Wheatcroft ja Woods, 2010).

Eitavas vormis või topelt eituse vormis küsimuste esitamist peaks samuti risküsitluses vältima, kuna vastuste õigsus langeb nendele võrreldes sama küsimuse sisu, kuid eitust mitte kasutavate küsimustega võrreldes (Wade ja Spearing, 2023). Üheks küsimuste üleseks mõjuvaks faktoriks on küsimuse keerukuse aste. Igapäevases keeles esitatud küsimustele antavad vastused on õigemad võrreldes õigussüsteemi terminitega laetud küsimustele (Kebbell jt., 2000; Kebbell jt., 2010). Vastuste õigust vähendab ka küsitaja verbaalne või mitteverbaalne negatiivne tagasiside (Wheatcroft jt., 2004). Selline tagasiside võib mõjutada tunnistaja enesekindlust ning panna teda kahtlema vastuse õigsuses ning suurendada tunnistaja mõjutatavust (Wade ja Spearing, 2023, Schooler ja Loftus, 1986).

Intellektipuuetega inimeste õiglasele küsitlusele peaks erilist tähelepanu pöörama, kuna see populatsioon satub võrreldes tava populatsiooniga proportsionaalselt rohkem kohtusüsteemi ette (Latvala jt., 2023). Intellektipuuetega inimestel on suurem võimalus sattuda vägivaldse kuriteo ohvriks (Fodgen jt., 2016) või ise toime panna kuritegusid ning see kehtib eriti naissoost isikute puhul (Latvala jt., 2023).

Kohus peaks seega oluliselt tähelepanu pöörama intellektipuudega inimeste kommunikatsiooni vajadustele ning tegema sobilikke kohandusi. Võttes arvesse, et risküsitluse üks eesmärk on seada tunnistaja ütlused kahtluse alla, võivad eriti haavatavaks osutada intellektipuudega täiskasvanud, kelle mõistmine kohtu terminitest ning spetsiifilisest keele kasutusest on puudulik (Ericson ja Perlman, 2001). Risküsitluses kaldutakse mitte arvesse võtma intellektipuuetega inimeste suhtlus tõkkeid küsimustele vastamisel (Ellison, 2001) ning seetõttu võivad vastaspoole küsimused hoopis tunnistaja segadusse ajada ning välja tuua vastuolusid, mis

tunnistaja narratiivis ilma küsitluseta ei leidu. Hyun ja kolleegide poolt 2014 avaldatud ülevaate artikkel leidis, et intellektipuudega isikud kohtus ei saanud aru mis nendega kohtusüsteemis toimub ja miks, tundsid end üksinda ning olid ebakindlad mida kohtus öelda või teha. Hollandis 2014. aastal läbi viidud kvalitatiivne uuring, kus intervjueriti intellektipuuetega kannatanuid leiti, et intellektipuuetega isikutel on raskusi kohtuprotsesside mõistmisega ning seatud ootustele vastamisega (Spaan ja Kaal, 2019). Kuigi intellektipuuetega inimesi satub kohtusse proportsionaalselt rohkem võrreldes tavapopulatsiooniga, on neil kohtuprotsessides sh. riskküsitlusel, keerulisem navigeerida.

Kuigi intellektipuuetega inimestel avalduvad raskused kohtus, siis on oluline arvesse võtta, et intellektipuue on lai mõiste, ning kognitiivsete võimete profiil selles grupis on võrdlemisi heterogeenne (Bertelli jt., 2018). Läbivalt on leitud intellektipuudega inimeste vastustel riskküsitluses esitatud küsimustele siiski erinevusi võrreldes tava populatsiooniga (Kebbell jt., 2004). Esiteks on intellektipuuetega inimestel võrreldes tava populatsiooniga keskmisest suurem nõustumise määr (ing k. *acquiescence*) väidete või jah/ei küsimustega (Siegelman jt., 1981). See on ka otseselt seotud IQ skooridega (Gudjonsson, 1990). Riskküsitluses on seega suurem võimalus, et väidete või kinniste jah/ei küsimustega tuuakse intellektipuuetega tunnistajate poolt esile valeväiteid. Teiseks on näidatud, et intellektipuuetega inimestel esineb rohkem küsitlemisel konfabulatsiooni ehk mälust puudvat infot täidetakse moonutatud või väär infoga (Gudjonsson, 2017, Gudjonsson ja Clare, 1995). Kolmandaks on leitud, et intellektipuudega inimesed on rohkem mõjutatavad (ing. k. *suggestible*) küsimuses endas sisalduva info poolt võrreldes tava populatsiooniga (Clare ja Gudjonsson 1995, Milne jt., 2002, Morrison jt., 2019), mis teeb selle populatsiooni haavatavamaks suunavatele küsimustele võrreldes tavapopulatsiooniga. Suunav küsimus on küsimus, mis endas sisaldab juba soovitud vastust, nt: “See meeldis ju sulle, kui see juhtus?”. Suunavas küsimuses sisalduv valeinfo integreeritakse (Schooler ja Loftus, 1986) ning sellest tulenevate valemälestuste tekkimisele on intellektipuuetega inimesed rohkem haavatavamad võrreldes tavapopulatsiooniga (Zhu jt., 2010). Lisaks suurendab mõjutatavuse esinemist ka soov olla küsijale meelega järgi (Shaw ja Budd, 1982) ning soov vastata kohtu ootustele, millest neil on eos juba puudulik arusaam (Hyun jt., 2014). Intellektipuuetega inimesed on seega haavatavamad jah/ei küsimustele ning küsimustele, mis juba endas sisaldavad soovivat infot.

Enamus intellektipuudega inimeste mõjutatavuse kohta käivat teaduskirjandust põhineb eksperimentaalkatsetel. Tingimustes, kus küsitleva olukorra kohta on faktid teatavad, on võimalik mõõta, tunnistuse õigsuse ning mõjutatavuse määra. Üheks mõjukaimaks hindamisvahendiks on selles vallas Gudjonssoni mõjutatavuse skaala (GSS, Gudjonsson, 1984), mis eeldab standardiseeritud lühilugude või videoklippide vaatamist ning seejärel nende kohta esitatud küsimustele vastamist. Selline lähenemine aga ei arvesta kogetava valentsi mõju sündmuse talletamisele ja meenutamisele. Laboris vaadatud videoklipi või loetud loo valents on nõrgem, mis võib viia selleni, et GSS alusel mõõdetud mõjutatavuse näitajad ei pruugi peegeldada kohtu keskkonnas läbi viidud riskküsitlusel esinevat mõjutatavust.

Olles kannatanud või tunnistaja kuriteole kaasneb sellega märkimisväärne negatiivne valents, mis omakorda mõjutab mälu pildi kodeerimist ja talletamist (Mickley ja Kensinger, 2009; Kensinger, 2009). Kõrgema erutustasemega sündmused kodeeritakse ja meenutatakse täpsemalt (Anderson jt., 2006; LaBar ja Phelps, 1998) ning negatiivse valentsiga informatsioon talletub sageli eredamalt ja detailsemalt kui neutraalne sisu (Dewhurst ja Parry, 2000; Kensinger, 2009). See viitab võimalusele, et intellektipuudega tunnistajad võivad kohtukeskkonnas olla riskküsitluse survele vastupidavamad, kui eksperimentaalkatsete tulemused viitavad. Willner ja White (2005) kasutasid loomulikult juhtunud konfliktiolukorda puuetega inimeste päevakodus, et hinnata küsimuste tüüpide mõju küsitleva mõjutatavusele ning leidsid, et suunavate küsimuste negatiivne mõju väheneb märgatavalt, kui uuritav sündmus on isiklik ja vahetult kogetud. Seetõttu on vajalik uurida kohtu transkriptsioone ning nendes esitatud küsimuste ja vastuste mustrit, et selgitada välja küsitlemise võimalikud erisused intellektipuuetega tunnistajatele.

Senini kõige põhjalikum kohtutranskriptsioonidel põhinev uuring avaldati Kebbelli ja kolleegide poolt 2004. aastal. Autorid võrdlesid intellektipuudega ja tavapopulatsiooni tunnistajatele esitatud küsimuste tüüpe riskküsitlusel ning leidsid, et üldine küsitlemise muster kahe grupi vahel suuresti ei erinenud. Kuigi intellektipuudega tunnistajatele esitati olulisel määral vähem suunavaid küsimusi ning rohkem korduvaid küsimusi võrreldes tavapopulatsiooniga, oli riskküsitluses esitatud küsimuse osakaal kahe populatsiooni lõikes ühene. Sellest uuringust on möödunud üle kahekümne aasta ning vahepeal on mitmes riigis muutunud nii kohtumenetluse regulatsioonid (Doak jt., 2021).

Käesoleva uurimistöö eesmärk on teha süstemaatiline kirjanduse ülevaade uuringutest, mis analüüsivad kohtu transkriptsioonide põhjal risküsitlusel esitatud küsimusi ning tunnistajate vastuseid, nii intellektipuudega kui ka tavapopulatsiooni kuuluvate isikute puhul. Töö eesmärk on selgitada välja, millisel määral on intellektipuudega inimesed võrreldes tavapopulatsiooniga mõjutatud risküsitluse praktikast. Käesoleva töö uurimisküsimused on:

1. Kas ja kuidas erinevad kohtus risküsitlusel esitatavad küsimused intellektipuudega ja tavapopulatsiooni tunnistajate vahel?
2. Kuidas mõjutab risküsitluse küsitlemispraktika tunnistajate vastuseid ning kas see mõju erineb intellektipuudega ja tavapopulatsiooni vahel?

Meetod

Viisin läbi süstemaatilise kirjanduse ülevaate lähtudes PRISMA juhendist (*Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses*; Page jt., 2021), mis annab ühtse raamistiku süstemaatiliste ülevaadete koostamiseks. Meetodi ja tulemuste osa koostamisel lähtusin Morrison ja kolleegide (2019) ülevaate artiklist, mis käsitles sarnast teemat. Ülevaate koostamiseks määrasin eelnevalt kindlaks selged uuringute kaasamise ja välistamise kriteeriumid. Kaasamise kriteeriumid määratlesid tunnused, mis pidid uuringus kindlasti sisalduma ning välistamise kriteeriumid kirjeldasid tunnuseid, mille esinemisel uuring valimist eemaldati. Käesoleva töö eesmärk oli võrrelda risküsitluse küsitlemispraktikaid tavapopulatsiooni ja intellektipuudega tunnistajate vahel, seega otsisin uuringuid, mis sisaldaksid risküsitlemist tavapopulatsioonis, intellektipuudega populatsioonis või mõlemas grupis, mis võimaldasid nende võrdlemist. Analüüsi selguse huvides on Tabelis 1 tavapopulatsiooni käsitlevad uuringud tähistatud tavagrupina ning intellektipuudega osalejaid käsitlevad uuringud intellektipuudega grupina.

Kuna eelneva kirjandusega tutvumise tagajärjel selgus, et kohtukeskkonnas läbi viidud risküsitlemist käsitlevaid uuringuid (eriti intellektipuudega tunnistajate kohta) võib olla vähe, otsustasin võimalikult laia otsingustrateegia kasuks. Kaasamise kriteeriumite alla seega lisasin kõikvõimalikud väljaande liigid v.a. metaanalüüsid ja ülevaate artiklid. Samuti laiendasin uuringute tulemuste kaasamise tingimusi nii, et uuring pidi sisaldama vähemalt küsimuste

tüüpide ning nende suhtarvude mõõtmist. Antud töös soovisin uurida täiskasvanuid seega kaasamise kriteeriumiks oli täiskasvanute olemasolu valimis. Kõik uuringute kaasamise ja välistamise kriteeriumid on leitavad Tabelis 1.

Tabel 1

Uuringute kaasamise ja välistamise kriteeriumid

Parameeter	Kaasamise kriteerium	Välistamise kriteerium
Osalejad	Intellektipuudega grupi arvatud uuringutes on osalejatel on vaimse alaarengu diagnoos (IQ alla 70) või kellel ei ole vaimse alaarengu diagnoosi aga vaimne võimekus on määratud “piiripealseks” Tavagruppi arvatud uuringutes osalejatel ei ole tuvastatud intellektipuude diagnoosi (IQ alla 70) Osalejad on täiskasvanud	Õpiraskuste, neuroarenguliste jm häiretega osalejad, kellel ei esine vaimset alaarengut üle peamiste mõõdetud dimensioonide Kõik osalejad on lapsed
Uuringus kasutatud meetodid	Uuring viiakse läbi kohtu keskkonnas Uuritakse ametnike ja osalejate suhtlust risküsitluses või kohtu küsitluses	Uuringud, mis kasutavad eksperimentaalseid katseid, vaatlusi jm paradigmasid nt. video näitamine ja järgnev intervjuu Uuring toimub kunstlikus keskkonnas nt. laboris või elukeskkonnas
Uuringu tüübid	Vaatlused Empiirilised uuringud Doktoritööd Hall kirjandus ehk veel avaldamata uuringud Juhtumiuuring Raamatu peatükid	Ülevaateartiklid Metaanalüüsid

Parameeter	Kaasamise kriteerium	Välistamise kriteerium
Uuringu tulemused	Uuringud, mis mõõdavad vähemalt küsimuste suhtelist arvu ja tüüpe	Uuringud, mis mõõdavad osalejate subjektiivset kogemust või arusaamist esitatud küsimustest või kohtuprotsessi kogemusest
Uuringu keel ning läbiviimise koht	Uuring, mis on esitatud inglise või eesti keeles Geograafilisi nõudmisi uuringu läbiviimise kohale ei ole	Uuring, mis ei ole esitatud inglise keeles

Artikleid otsisin andmebaasidest Web of Science, Scopus ja EBSCO, millest viimane omakorda hõlmas 17 andmebaasi: Academic Search Ultimate, APA PsycArticles, APA PsycInfo, Atla Religion Database with AtlaSerials, Central and Eastern Academic Source, CINAHL Plus with Full Text, E-journals, eBook Collection (EBSCOhost), ERIC, GreenFILE, Health Source – Consumer Edition, Health Source: Nursing/Academic Edition, MasterFILE Premier, MasterFILE Premier Reference eBook Subscription (EBSCOhost), MEDLINE, MLA Directory of Periodicals, MLA International Bibliography ja OpenDissertations. Otsustasin laia valiku andmebaaside kasuks, et tuvastada võimalikult palju relevantseid allikaid. Andmebaaside otsingutele ei lisanud täiendavaid filtreid ega piiranguid. Kirjanduse otsing andmebaasidest toimus vahemikus 1-14 Aprill 2026.

Intellektipuuetega ja tavapopulatsiooni vaatavaid uuringuid otsiti erinavate märksõnade abil. Märksõnad jaotati mõtteliselt kolme gruppi. Esimene grupp märksõnu tuvastas kohtu konteksti ning teine grupp küsitlemise või selle mõju osa. Selleks, et tuvastada uuringud, kus esineb intellektipuudega valim, lisati kolmas grupp sõnu tähistamaks intellektipuu. Tavapopulatsiooni sisaldavate uuringute tuvastamiseks kasutati kahte esimest märksõnade gruppi ning intellektipuudega populatsiooni tuvastamiseks lisati kolmas grupp märksõnu.

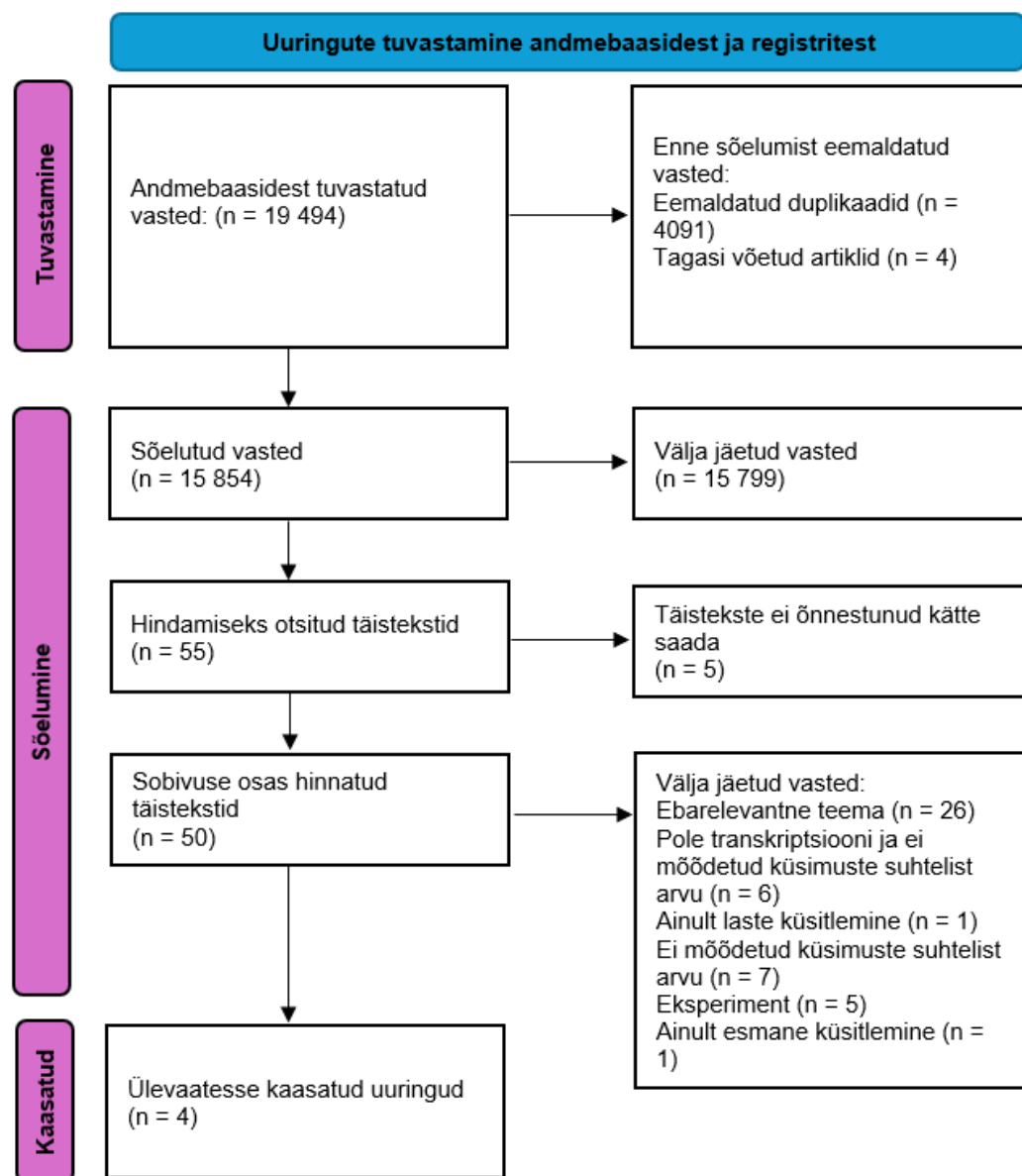
Tavapopulatsiooni sisaldavate uuringute leidmiseks kasutati järgnevaid märksõnu: ("cross-examination" OR "courtroom questioning" OR "witness questioning" OR "giving evidence" OR "testimony" OR "witness" OR "defendant" OR "court") AND ("question complexity" OR "linguistic complexity" OR "question type" OR "accuracy" OR "suggestibility" OR "acquiescence" OR "leading questions")

ning intellektipuudega populatsiooni uuringute otsimiseks kasutati järgnevaid märksõnu:
"cross-examination" OR "courtroom questioning" OR "witness questioning" OR "giving evidence" OR "testimony" OR "witness" OR "defendant" OR "court")
AND ("question complexity" OR "linguistic complexity" OR "question type" OR "accuracy" OR "suggestibility" OR "acquiescence" OR "leading questions")
AND ("intellect*" OR "intellectual disabilit*" OR "learning disabilit*" OR "developmental disabilit*" OR "learning difficult*" OR "cognitive impairment" OR "Mental retardation" OR "mental handicap")

Kokku saadi kõikidest andmebaasidest kokku vasteks 19 494 tulemust. Andmebaasidest leitud artiklid imporditi viitehaldusprogrammi Zotero, kus viidi läbi sõelumisprotsess. Esmalt eemaldati saadud artiklite nimistust 4091 duplikaati ning seejärel 4 tagasi võetud artiklit. Peale seda loeti läbi kõikide artiklite pealkirjad ning eemaldati need, mis ei olnud teema osas relevantssed või otseselt sisaldasid infot, mis läheks välistamiskriteeriumi alla ning kokku jäi 55 artiklit. Seejärel loeti läbi kõikide uuringute abstraktid ning ebaselguse korral ka täistekstid, et hinnata vastavust kaasamise kriteeriumidele. Viie uuringu täistekste ei olnud võimalik kätte saada ja nende kaasamise sobivust hinnata ning need eemaldasid seetõttu valimist. Antud protsessi tulemusel eemaldasid 51 artiklit ning süstemaatilisse ülevaatesse kaasasin neli lõpliku allikat. Artiklite hindamise ja välistamise protsessi ei kaasanud teist hindajat. Sõelumise protsess on kujutatud Joonisel 1.

Joonis 1

Kirjete tuvastamise ja sõelumise protsess

Kaasatud artiklite ülevaade

Ülevaatesse kaasatud uuringud on läbi viidud neljas riigis: Inglismaal (Kebbell jt., 2004; Kebbell jt., 2003), Uus-Meremaal (Westera jt., 2017) ja Kanadas (Lively jt., 2020). Antud uuringute ülevaade ja peamised leiud on kirjeldatud Tabelis 2. Kolm neljast leitud artiklist uurivad täiskasvanute tavapopulatsiooni küsitlemist kohtus k.a. riskküsitlemisel. Üks artikkel võrdles kannatatute ja süüdistavate küsitlemise erinevusi. Üks uuring võrdleb kohtu küsitlemist 1950del ja 2000del. Üks leitud uuring võrdleb tavapopulatsiooni ja intellektipuuetega isikute

küsitlemist kohtukeskkonnas k.a. risküsitlemisel. Antud töö käigus ei tuvastanud ühtegi artiklit, mis uuriks ainult intellektipuuetege isikute risküsitlemist kohtu keskkonnas.

Tabel 2

Ülevaatesse kaasatud uuringute iseloomustus

Uuring	Riik	Valim	Meetod	Mõõdetud küsimuste tüübid	Peamised leiud
Kebbell, Hatton ja Johnson (2004)	Inglismaa	16 intellektipuudega tunnistajat ja 16 tavatunnistajat (kokku 32 kohtuistungi transkriptsiooni; aastad 1994–1999)	Transkriptsioonide süstemaatiline kodeerimine küsimuste tüüpide kaupa. Ristküsitluses esitatud küsimuste sageduse võrdlemine tava- ja intellektipuudega populatsiooni vahel	suunavad (<i>leading</i>), avatud (<i>open</i>), suletud (<i>closed</i>), jah/ei (<i>yes/no</i>), see-või-see (<i>either/or</i>), korratud (<i>repeated</i>), eituse vormis (<i>negative</i>), topelt eituse vormis (<i>double negative</i>), mitmesed (<i>multiple</i>)	Kaheksast analüüsitud küsimuse tüübist, kolme puhul esines erinevusi kahe grupi vahel. Intellektipuudega tunnistajad andsid lühemaid vastuseid ning nõustusid suunavate küsimustega sagedamini, kui tavagrupp. Küsitaja poolne väide, et tunnistaja valetab, sisaldas 1.3% küsimuste koguarvust tavapopulatsiooni ning 2.6% IP populatsioonile küsimustes. Küsitaja poolne väide, et tunnistajal on kehva mälu, sisaldas 1.82% tavapopulatsioonile esitatud ning 2.84% IP populatsioonile küsimustes.
Kebbell, Deprez ja Wagstaff (2003)	Inglismaa	Tavapopulatsioon 6 vägistamise kohtuistungit (6 kannatanut, 5 süüdistatavat; aastad 1988 ja 1993)	Transkriptsioonide süstemaatiline kodeerimine küsimuste tüüpide kaupa	kergetelt suunavad (<i>mildly leading</i>), tugevalt suunavad (<i>heavily leading</i>), suletud (<i>closed</i>), jah/ei (<i>yes/no</i>), avatud (<i>open</i>), eituse vormis (<i>negative</i>), topelt eituse vormis (<i>double negative</i>), mitmesed (<i>multiple</i>)	Kannatanutele ja süüdistavatele esitatud küsimuste sageduses ei olnud olulist erinevust. Enim esitati jah/ei küsimusi (kahe grupi keskmine 79.91%), kergetelt suunavaid küsimusi (kahe grupi keskmine 27,68) ja tugevalt suunavaid küsimusi (kahe grupi keskmine 14,23).
Westera, Zydervelt, Kaladelfos ja Zajac (2017)	Uus-Meremaa	Tavapopulatsioon 21 seksuaalrünnaku juhtumi	Küsimuste arvu, sõnade arvu ja küsimuse tüüpide	suunavad (<i>leading</i>), suletud (<i>closed</i>), avatud (<i>open</i>)	Ristküsitluses esitatud avatud, suletud ja suunavate küsimuste arv ei olnud kahe ajaperioodi jooksul oluliselt erinevad. 1996-2011 valimi suunavate küsimuste arv oli

		transkriptsiooni 1950ndatest ja 21 juhtumit aastatest 1996–2011 (kõik tavapopulatsiooni kannatanud)	kvantitatiivne kodeerimine Ajalooline võrdlus kahe perioodi vahel		≈70%, suletud küsimuste arv ≈25% ja avatud küsimuste arv ≈5%
Lively, Fallon, Snook ja Fahmy (2020)	Kanada	Tavapopulatsioon 91 kohtuülekuulamist (erinevad kuriteoliigid)	Transkriptsioonide süsteemaatiline kodeerimine lausungite liigi ja küsimuste tüüpide kaupa	suunavad (<i>leading</i>), jah/ei (<i>yes/no</i>), küsisõnaga algavad (<i>probing ehk wh-questions</i>), suletud (<i>closed</i>), sundvalik (<i>forced choice</i>), selgitavad (<i>clarification</i>), vaidlustavad (<i>challenge</i>), arvamuslikud väited (<i>opinion statements</i>)	Enim risküsitlusel esitatud lausungid olid suunavad küsimused (30,41%), jah/ei küsimused (24,18%) ja küsisõnaga algavad küsimused (<i>probing ehk wh-questions</i> ; 13.26%) Ligikaudu viiendik lausungitest olid produktiivsed usaldusväärse info kogumiseks Risküsitluses domineerisid suunavad, selgitavad ning arvamuslikud väited

Artiklite kvaliteedi analüüs

Kaasatud uuringute kvaliteeti hindasin kasutades SCIE (Social Care for Excellence) süstemaatilise ülevaate juhiseid (Rutter jt., 2010). Kui allikas oli hindamise kriteeriumi täitmiseks vajalik info otseselt välja toodud või arvestades uuringu disaini juba eelduslik siis märgiti see täidetuks (jah = J). Kui allikas sisaldas info osaliselt siis märgiti kriteeriumi täituvus osaliseks (osaline = O) ning selle mitte esinemisel märgiti see puuduvaks (puuduv = P). Olukorras, kus jäi kriteeriumitele vastamine ebaselgeks liigitati see kategooriasse ebaselge (ebaselge = E). Kvaliteedi hinnangu viis läbi ainult autor. Ülevaade on leitav Tabelis 4. Üldhinnang märgib artikli üldist kvaliteedi hinnangut, kus kõrgem skoor markeerib kõrgemat kvaliteeti.

Tabel 4

Kaasatud uuringute kvaliteedihindamine

Hindamise kategooria	Kebbell jt. (2003)	Kebbell jt. (2004)	Westera jt. (2017)	Lively jt. (2020)
Urimisküsimus	J	J	J	J
Uuringu disain	J	J	J	J
Valimi valiku kalle	O	O	O	O
Valimi kirjeldus	J	J	J	J
Esinduslikkus	O	O	O	O
Andmete kogumine	J	J	J	J
Mõõtmine	J	J	O	J
Segavad tegurid	O	O	O	E
Eetika	J	J	J	J
Tulemused	J	J	J	J
Piirangud	J	J	J	J
Üldhinnang	9,5	9,5	9	9

Märkus. J = jah; O = osaline; P = puuduv; E = ebaselge. J = 1; O = 0,5; P = 0; E = 0.

Info süntees

Viisin läbi temaatilise analüüsi järgides Braun ja Clarke (Braun ja Clarke, 2006) poolt välja toodud faase. Temaatiline analüüs on kvalitatiivne analüüsimeetod, mille abil otsitakse andmestikust korduvaid tähendusi ja teemasid. Meetodi käigus jagatakse andmed tähendusüksusteks ehk koodideks, mida võrreldakse ja koondatakse ühiste teemade alla.

Esimese uurimusküsimuse analüüsimiseks lugesin esiteks artiklid põhjalikult läbi. Teiseks lugesin artiklid taas põhjalikult läbi ning lugemise vältel märkisin üles kõik tulemused ja võimalikud infokillud, mis võiksid seostuda peamise uurimusküsimusega. Kolmandaks kõrvutasin kõik leiud ühes tekstidokumendis ning otsisin nendest ühiseid jooni ning mustreid. Grupeerisin sarnased leiud ehk koodid tekstidokumendis vastavalt sarnasusele ning võtsin need kokku teemadena. Teise uurimusküsimuse analüüsiks kordasin teist ja kolmandat sammu eraldi tekstidokumendis. Kodeerimiseks ja teemade otsimiseks teist uurijat ei kaasatud. Tuvastasin kolm peamist teemat või leidu vastamaks esimesele ning kaks peamist ja üle alateema vastamaks teisele uurimusküsimusele.

Tulemused

Esimene uurimusküsimus

Teema 1: Tavapopulatsiooni ning intellektipuuetega inimestelt küsitakse risküsitlusel sarnases proportsioonis küsimusi

Kõikide kaasatud uuringute kirjeldavad andmed on leitavad Tabelis 3. Kuna intellektipuuetega tunnistajaid puudutavad andmed pärinesid ainult Kebbell jt. (2004) uuringust, sai gruppidevahelist võrdlust läbi viia ainult selles uuringus mõõdetud küsimuste tüüpide kohta. Tabelisse 3 koondasin seetõttu ainult need küsimuste tüübid, mida mõõdeti vähemalt ühes tavapopulatsiooni uuringus ja intellektipuuetega valimis. Nendeks tüüpideks olid suunavad küsimused, avatud küsimused, suletud küsimused, jah/ei küsimused, see-või-see küsimused, korratud küsimused, eituse vormis küsimused, topelt eituse vormis küsimused ning mitmesed küsimused.

Tabel 3

*Küsimuste tüüpide osakaal kaasatud uuringute lõikes tavapopulatsiooni ja intellektipuudega
tunnistajate kohta*

Küsimuse tüüp	Kebbell jt. (2004) Intellektipuudega grupp	Kebbell jt. (2004) tavagrupp	Kebbell jt. (2003) tavagrupp	Westera jt. (2017) tavagrupp	Lively jt. (2020) tavagrupp
Suunavad (leading)	25,31%	30,14%	41,91% ^{a,b}	≈ 70%	30,41% (15,55) [25,68; 35,14]
Suletud (closed)	3,71%	4,83%	15,20% ^b	—	—
Jah/ei (yes/no)	86,63%	83,47%	79,91% ^b	≈ 25%	24,18% (9,82) [21,19; 27,17]
Avatud (open)	16,16%	10,82%	9,01% ^b	≈ 5%	0,07% (0,25) [0,00; 0,15]
See-või-see (either/or)	2,55%	0,88%	—	—	1,75% (2,42) [1,02; 2,49]
Korratud küsimus (repeated)	5,72%	2,65%	—	—	0,65% (1,47) [0,20; 1,09]
Topelt eituse vormis (double negative)	0,41%	0,82%	0%	—	—
Eituse vormis (negative)	14,70%	16,77%	0,63% ^b	—	—
Mitmesed küsimused (multiple questions)	5,72%	2,65%	7,84% ^b	—	7,11% (4,54) [5,73; 8,49]

Märkus. Sümbol „—“ tähendab, et antud uuring ei mõõtnud seda küsimuste tüüpi. Kaasatud ainult kategooriad, mis on mõõdetud Kebbell jt. (2004) uuringus. Tulemused on esitatud küsimuse protsentuaalse osakaaluna kõikidest esitatud küsimustest. Lively jt. (2020) puhul on protsendi kõrval esitatud standardhälve sulgudes ja 95% usaldusvahemik nurksulgudes.

^a Kebbell jt. (2003) väärtus on *mildly leading* (27,68%) ja *heavily leading* (14,23%) summa, mis on omakorda kannatanute ja süüdistatavate keskmine.

^b Kebbell jt. (2003) küsimuste väärtused on keskmised kannatanutele ja süüdistatavatele esitatud küsimuste summast.

Kõrvutades neid keskmisi intellektipuudega valimi tulemustega ilmneb, et kahe grupi protsendid on suure osa küsimuste tüüpide puhul üksteisele lähedased ning intellektipuudega valimi protsendid jäävad enamjaolt teiste uuringute protsentide vahemikku või lähedusse. Antud leiud ilmestavad, et tavapopulatsiooni ning intellektipuudega inimestelt küsitakse sarnases proportsioonis küsimusi. Erinevalt Kebbell ja kolleegide (2004) tulemusele leidsin, et mitmeseid küsimusi küsitakse mõlemalt grupilt sarnases vahemikus (intellektipuudega 5,72% vs tavapopulatsioon 5,86%). Mõlema populatsiooni puhul moodustavad küsimustest valdava osa jah/ei küsimused ning suunavad küsimused. Avatud küsimuste osakaal jääb mõlemas grupis küsimuste koguarvust alla viiendiku.

Teema 2: Intellektipuuetega inimestelt küsitakse vähem suunavaid küsimusi

Kolm artiklit neljast mõõtsid suunavate küsimuste arvu. Üks artikkel avaldas suunavate küsimuste arvu graafikul ning täpset protsentuaalset arvu ei avaldanud. Graafiku põhjal jäi suunavate küsimuste arv umbes 70% juurde ning seda arvu kasutatakse antud töös. Intellektipuuetega inimestele esitatud küsimustest 25.31% sisaldavad sõnastuses soovitud vastust ehk on määratletud suunavate küsimustena. Kõigis neljas artiklis mõõdetud suunavate küsimuste arv ületas seda. Kebbelli jt. (2004) uuringus läbi viidud ANOVA näitas, et nende valimi gruppide vahel erinevust ei olnud ($F(1,30) = 4.21, p < .05$) ning teiste siin kaasatud uuringute suunavate küsimuste protsentuaalsed osakaalud on suuremad võrreldes Kebbelli jt. (2004) uuringuga. Antud leidu peab aga tõlgendama konservatiivselt, kuna arvesse ei ole võetud temaatilises analüüsis statistikute usaldusvahemikke, valimi suuruseid ega normaaljaotuse kaalu.

Teema 3: Intellektipuuetega inimestelt küsitakse rohkem avatud küsimusi

Kõik artiklid uurisid esitatud avatud küsimuste protsentuaaset osakaalu. Intellektipuuetega inimestele esitatud küsimustest keskmiselt 16,16% olid avatud küsimused. Kõikides neljas uuringus olid tavapopulatsioonile esitatud avatud küsimuste arv väiksem

(10,82%, $\approx$ 5% ja 0,07%). Intellektipuuetega inimestele võidakse esitada riskküsitlusel seega rohkem avatud küsimusi võrreldes tavapopulatsiooniga.

Teine uurimisküsimus

Teema 1: Vastuste pikkused olenevad küsimuse tüübist

Kaks uuringut neljast (Lively jt., 2020 ja Kebbell jt., 2004) raporteerisid andmeid tunnistaja vastuste pikkuse kohta sõnade arvuna. Tavapopulatsiooni arvestatava vastuse pikkuse saamiseks arvutasin nende kahe uuringu keskmise. Keskmiste tõlgendamisel tuleb arvesse võtta, et kaks uuringut erinevad lisaks eelmainitule kodeerimisskeemi ja kohtukonteksti poolest ning seetõttu tõlgendan antud tulemusi töös konservatiivselt. Kõik kahe uuringu lõikes kogutud kirjeldavad andmed vastuste pikkuste kohta on esitatud Tabelis 5. Ühendasin Lively jt. (2020) *probing* ja Kebbell jt. (2004) suletud küsimuste kategooria, kuna mõlemad liigitavad sinna alla küsimusi, mis eeldavad peamiselt küsisõnaga algavale küsimusele vastust (nt. kes, mis, kus).

Tabel 5

Tunnistajate vastuste pikkused sõnades küsimuse tüübi ja populatsiooni kaupa

Küsimuse tüüp	Tavapopulatsioon			Intellektipuudega populatsioon
	Lively jt. (2020)	Kebbell jt. (2004)	Keskmine	Kebbell jt. (2004)
	<i>M (SH) [95% UV]</i>	<i>M (SH)</i>	<i>M</i>	<i>M (SH)</i>
Avatud	32,00 (48,04) [0,00, 91,65]	22,49 (23,13)	27,25	7,12 (3,75)
Suletud	17,66 (22,94) [15,33, 19,99]	9,98 (5,66)	13,82	4,33 (3,26)
Jah/ei	16,59 (15,55) [15,47, 17,72]	7,30 (5,68)	11,95	2,83 (1,76)
See-või-see	10,62 (10,66) [7,68, 13,56]	7,30 (3,37)	8,96	4,24 (3,89)
Mitmesed	19,38 (37,12) [14,47, 24,29]	7,51 (6,19)	13,45	2,90 (1,84)
Suunavad	17,09 (14,25) [16,13, 18,03]	9,60 (4,18)	13,44	3,53 (2,60)

Mitmel korral	13,00 (14,78) [5,65, 20,35]	—	13,00	—
küsitud				

Märkus. M = vastuste pikkuse keskmine sõnades; UV = 95% usaldusvahemik.

Tavapopulatsiooni keskmine on aritmeetiline keskmine kahe uuringu (Lively jt., 2020; Kebbell jt., 2004 tavagrupp) väärtustest.

Sümbol „—“ tähendab, et antud uuring ei mõõtnud vastava küsimuse tüübi vastuste pikkust.

Lively jt. (2020) *probing* kategooria on kuvatud tabelis real "suletud", kuna see ühtib võrreldava uuringu suletud küsimuse nõuetega.

Keskmiised on esitatud kirjeldava ülevaate eesmärgil.

Kõrvutades intellektipuudega tunnistajate vastuste pikkust tavapopulatsiooni keskmistega, ilmneb märgatav erinevus. Suletud küsimustele antud vastused on intellektipuudega grupil umbes kaks korda lühemad (4,33 sõna ja 9,98 sõna). Jah/ei küsimustele antud vastused on intellektipuudega grupil umbes neli korda lühemad (2,83 sõna ja 12,21 sõna). Suunavatele küsimustele antud vastused on intellektipuudega grupil 3,53 sõna pikkused võrreldes tavapopulatsiooni keskmisega, milleks on 13,44 sõna ehk samuti ligi neli korda lühemad. Kõikide kolme uuringu pinnalt selgub, et vastuste pikkus oleneb küsimuse tüübist mõlemas. Kebbell jt. (2004) leidis samuti statistiliselt olulise erinevuse kahe grupi vahel avatud, suletud, jah/ei ning suunavatele küsimustele esitatud sõnade arvu poolest (avatud küsimused $F(1,30) = 24.54$, $p < .001$, suletud küsimused $F(1,30) = 14.54$, $p < .001$, jah/ei küsimused $F(1,30) = 12.86$, $p < .001$ ja suunavad küsimused $F(1,30) = 22.49$, $p < .001$).

Teema 2: Märkimisväärne suunavate ja kinniste küsimustega nõustumise määr

Vastuseks kohtu küsitajate küsimispraktikale ilmneb, et tunnistajad suures osas nõustuvad küsitaja küsimusega, isegi siis, kui see sisaldab küsitaja enda narratiivi juhtunust nt. suunavad ja kinnised küsimused. Kaks uuringut neljast mõõtsid otseselt tunnistaja nõustumise määra. Üks nendest mõõtis aga küsimusega nõustumist või mitte nõustumist ja lisainfo andmist (Kebbell jt., 2004), mida võib tõlgendada ka narratiiviga nõustumisega ja teine (Westera jt., 2017) veel spetsiifilisemaid kategooriaid: nõustub (*complies*), ei nõustu (*resists*), pakub lisaselgitust (*gives clarification*), palub täpsustada küsimust (*seeks clarification*), väljendab ebakindlust (*expresses uncertainty*) ja muudab tunnistust (*changes testimony*). Kebbell jt. (2004) leidis, et tavapopulatsiooni kuuluvat tunnistajad nõustuvad suunavate ja kinniste küsimustega 24,73% (15,02), ei nõustu 31,79% (13,29) ja pakuvad lisaselgitust 50,47% (11,01) vastustest. Westera jt. (2017) leidis, et tavapopulatsiooni tunnistajad nõustusid esitatud küsimusega 53,4%

(1,9), ei nõustunud 24,4% (1,8), pakkusid lisaselgitust 28% (2,4), palusid täpsustada küsimust 4,8% (0,8), väljendasid ebakindust 5% (0,8) ja muutsid oma varasemat tunnistust 2,2% (1,1) juhtudest. Keskmiselt kolmandiku ajast nõustusid tunnistajad küsitleja poolt esitatud toimunu narratiiviga, kuid esines kahe uuringu tulemuste vahel ka märkimisväärne erisus. Arvestades seda, et küsitlejate eesmärk on edendada enda narratiivi kaasuse kontekstis on nõustumise määr kõrge ning see võib tuleneda subjektiivselt heast küsimuse ülesehitusest. Samas ilmneb ka, et selline küsitlemispraktika kutsub esile lisainfo andmist tunnistaja poolt ning

Alateema 2.1: Intellektipuudega ja tavatunnistajate vahel on erinevus nõustumismääras.

Võrreldes esitatud andmeid ilmneb, et kalduvus nõustuda küsimuses esitatud narratiiviga on intellektipuudega tunnistajate puhul veelgi tugevam kui tavapopulatsioonil. Kebbell jt. (2004) raporteerisid 2x2 ANOVA tulemustes, et intellektipuudega tunnistajad nõustusid suunavate küsimuste survega oluliselt võrreldes tavapopulatsiooni kuuluvate tunnistajatega ($F(1,27) = 16.50, p < .05$). Lisaks selgus, et mõlemad grupid nõustusid suunavate küsimustega rohkem esmaülekuulamisele kui riskküsitlusel ($F(1,27) = 35.58, p < .001$), kuid Bonferroni korrektsiooniga t-testid näitasid, et see efekt tulenes suuresti just intellektipuudega tunnistajatest, kes nõustusid riskküsitlusel suunavate küsimustega oluliselt rohkem võrreldes tavatunnistajatega. Nõustumine ilmneb enim vastuseks riskküsitluse küsitlemispraktikale mõlemas grupis, kuid intellektipuudega tunnistajatel on see kalduvus veelgi väljendunud.

Arutelu

Käesoleva uurimustöö tulemusena leiti, et intellektipuuetega ja tavapopulatsiooni tunnistajatelt küsitakse riskküsitlusel sarnases vahemikus küsimusi. See viitab asjaolule, et riskküsitluse praktika arvestab intellektipuudega inimeste kommunikatsiooni erisustega vähesel määral. Varasemad eksperimentaalkatsed on viidanud, et vastuste õigsuse määr erineb vastuseks suunavatele ja kinnistele küsimustele tava- ja intellektipuudega populatsiooni seas (Clare ja Gudjonsson, 1993; Milne, 2002). Seega võiksid intellektipuudega isikute erisusi arvesse võtvas riskküsitluses ilmneda erisused esitatud küsimuste tüüpides, mida antud töö aga ei kinnitanud. Küsitlemistehnika ebakohasus väljendub ka uuringutes intellektipuudega inimeste kohtu kogemuste kohta, milles toodi välja, et intellektipuuetega inimestel on keeruline aru saada kohtuprotsessist ning nendele seatud ootustest (Hyun jt., 2014; Spaan ja Kaal, 2019). Antud töö

toetab järeldust, et kohtukogemuse ja risküsitlusega seotud segatus ei tulene pahatahtlikusest vaid eelkõige puudulikust erisusi arvestavast kohtlemisest.

Süsteematilise ülevaate tulemusena selgus lisaks, et intellektipuuetega tunnistajate küsitlemist kohtus on uuritud äärmiselt vähe. Intellektipuuetega kaasamiskriteeriumitele vastas ainsana Kebbell jt. (2004) uuring ning selle artikli avaldamisest on möödunud üle kahekümne aasta. Vahepealsel ajal on mitmes riigis muudetud nii kohtumenetluse regulatsioone, kui ka haavatavate tunnistajate küsitlemise juhiseid ning kaasatud vahendajaid, kelle roll on vajaduse korral sõnastada ümber intellektipuuetega tunnistajale küsimus, mis võib jääda arusaamatuks (Henderson, 2015b). Hilisemaid intellektipuuetega isikute risküsitlemist uurivaid artikleid käesolev töö ei tuvastanud, mis ei võimaldanud ka antud ülevaates võimalikke toimunud muutusi hinnata. Samuti rõhutab antud tulemus vajadust uute uuringute järele, mis tutvustatud regulatsioonide võimaliku mõju üle saaksid hinnangut pakkuda. Piiranguna esines samuti leitud uuringute heterogeensus, kuna uuringute vahel varieerusid kodeerimisskeemid, kohtupraktika ning andmete edastamise viisid ning seda on vajalik arvestada tulemuste tõlgendamisel.

Temaatiline analüüs tõi esile aga ka kaks erisust küsitlemispraktikas. Kõrvutades analüüsitud uuringute leide ilmnes, et intellektipuuetega isikutele esitati vähem suunavaid küsimusi ning rohkem avatud küsimusi võrreldes tavapopulatsiooniga. Lisaks ilmnes teemana teisele uurimusküsimusele see, et intellektipuuetega isikute vastused on keskmiselt lühemad sõnade arvu poolest. Võttes arvesse leide ilmneb kaks võimalikku tõlgendust. On võimalik, et küsitaja märkab, et tunnistaja annab lühemaid vastuseid, kui ta ootab ning seetõttu esitab rohkem avatud küsimusi selleks, et saada vajalikku infot. Teiseks on võimalik, et küsitaja märkab intellektipuuetega tunnistaja raskust keerulistele küsimuste vormidele vastamisel mh. suunavatele küsimustele ning otsustab oma küsitlemise strateegiat muuta, seetõttu küsides vähem suunavaid küsimusi. Kui risküsitluses esitatakse vähem suunavaid küsimusi omab see positiivset efekti tunnistuse õigsusele nagu varasemad eksperimentaaluuringud on leidnud (Sharman ja Powell, 2012; Wheatcroft ja Woods, 2010). Siiski rõhutavad tulemused ka püsivalt kõrget suunavate küsimuste määra risküsitluses ning vajadust täiendava väljaõppe järele õiguspraktikutele selleks, et vähendada tunnistust mõjutavate küsimuste määra risküsitluses üleüldiselt.

Antud töö leidis ka vastupidise leiu Kebbelli jt. (2004) poolt raporteeritule. Leiti, et intellektipuuetega tunnistajatele esitatakse rohkem mitmest küsimusest koosnevaid küsimusi

(5,72% vs 2,65%) võrreldes tavapopulatsiooniga. Kui aga arvutada mitmeste küsimuste keskmine ülejäänud kaasatud tavapopulatsiooni uuringute lõikes (7,84% Kebbell jt. 2003 ja 7,11% Lively jt., 2020), siis on see näitaja 7,48%, mis ületab Kebbell jt. (2004) intellektipuudega valimi vastava osakaalu. Vastupidiselt Kebbell jt. 2004 leiule ei ilmne uuringuid kõrvutades seega tegelikult mitmeste küsimuste osakaalus kahe populatsiooni vahel selget erinevust.

Teise uurimusküsimuse temaatilise analüüsi tulemusena ilmnas, et sarnaselt eksperimentaalkatsetele on intellektipuudega inimesed rohkem mõjutavamad ning esineb kõrgem nõustumise määr võrreldes tavapopulatsiooniga (Cardone ja Dent, 1996, Clare ja Gudjonsson, 1995). Selle põhjal pidada eksperimentaalkatsetega mõõdetud mõjutatavuse ja nõustumise määra ülekantavaks ka kohtu keskkonda. Kuriteo ajal kogetud valents seega antud leidude põhjal mõjutatavuse määra ei mõjuta ning seega võivad erisuse aluseks siiski olla enamasti kognitiivsed piirangud. Mõlema populatsiooni lõikes ilmnas ühtse teemana see, et vastuse pikkus oleneb küsimuse tüübist. Kaasatud uuringutest selgus, et avatud küsimustele antakse keskmiselt pikemaid vastuseid võrreldes suletud küsimustega. Kuigi seda käsitleti osaliselt indikaatorina vastusega antud info rohkusest siis tuleks seda käsitleda kaudse mõõdikuna.

Kokkuvõte

Antud töö rõhutab erinevate kohastumuste tegemise olulisust kohtupraktikas küsitledes intellektipuudega isikuid ning laiemalt ka teisi haavatavatesse populatsioonidesse kuuluvaid isikuid seehulgas lapsi. Leiud toetavad kohtupraktikas vähehaaval aset võtvat muutust, liikumaks vähem narratiivi juhtivama küsitlemisstiili juurest, erisusi arvestavama ning üha enam avatud küsimusi kasutava küsitlemisstiili poole.

Tehisaru kasutamine

Antud töö koostamisel kasutati Claude AI Anthropic tehisaru inspiratsiooniallikana, teemakohaste allikate leidmiseks, abivahendina oma mõtete ja ideede arendamiseks, töö struktuuri täpsustamiseks, tõlkimiseks ning tagasiside küsimiseks.

Kasutatud kirjandus

- Anderson, A. K., Wais, P. E., & Gabrieli, J. D. E. (2006). Emotional memories are not all created equal: Evidence for selective memory enhancement. *Learning & Memory*, 13(6), 711–718. <https://doi.org/10.1101/lm.388906>
- Arce, R., Selaya, A., Sanmarco, J., & Fariña, F. (2023). Implanting rich autobiographical false memories: Meta-analysis for forensic practice and judicial judgment making. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 23(4), 100386. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2023.100386>
- Bertelli, M. O., Cooper, S.-A., & Salvador-Carulla, L. (2018). Intelligence and specific cognitive functions in intellectual disability: Implications for assessment and classification. *Current Opinion in Psychiatry*, 31(2), 88–95. <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000387>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cardone, D., & Dent, H. R. (1996). Memory and interrogative suggestibility: The effects of modality of information presentation and retrieval conditions upon the suggestibility scores of people with learning disabilities. *Legal and Criminological Psychology*, 1(2), 165–177. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8333.1996.tb00316.x>
- Clare, I. C. H., & Gudjonsson, G. H. (1993). Interrogative suggestibility, confabulation, and acquiescence in people with mild learning disabilities (mental handicap): Implications for reliability during police interrogations. *British Journal of Clinical Psychology*, 32(3), 295–301. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1993.tb01059.x>
- Dewhurst, S. A., & Parry, L. A. (2000). Emotionality, distinctiveness, and recollective experience. *European Journal of Cognitive Psychology*, 12(4), 541–551. <https://doi.org/10.1080/095414400750050222>
- Doak, J., Jackson, J., Saunders, C., Wright, D., Gómez Fariñas, B., & Durdiyeva, S. (2021). *Cross-examination in criminal trials: Towards a revolution in best practice? A report for the Nuffield Foundation*. Nottingham Law School, Nottingham Trent University. <https://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/44924/>

- Ellison, L. (2001). The mosaic art?: Cross-examination and the vulnerable witness. *Legal Studies*, 21(3), 353–375. <https://doi.org/10.1111/j.1748-121X.2001.tb00171.x>
- Ericson, K. I., & Perlman, N. B. (2001). Knowledge of legal terminology and court proceedings in adults with developmental disabilities. *Law and Human Behavior*, 25(5), 529–545. <https://doi.org/10.1023/A:1012896916768>
- Fisher, R. P., & Geiselman, R. E. (1992). *Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Charles C Thomas Publisher.
- Fogden, B. C., Thomas, S. D. M., Daffern, M., & Ogloff, J. R. P. (2016). Crime and victimisation in people with intellectual disability: A case linkage study. *BMC Psychiatry*, 16(1), 170. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0869-7>
- Geiselman, R. E., Fisher, R. P., MacKinnon, D. P., & Holland, H. L. (1985). Eyewitness memory enhancement in the police interview: Cognitive retrieval mnemonics versus hypnosis. *Journal of Applied Psychology*, 70(2), 401–412. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.70.2.401>
- Gudjonsson, G. H. (1984). A new scale of interrogative suggestibility. *Personality and Individual Differences*, 5(3), 303–314. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(84\)90069-2](https://doi.org/10.1016/0191-8869(84)90069-2)
- Gudjonsson, G. H. (1990). The relationship of intellectual skills to suggestibility, compliance and acquiescence. *Personality and Individual Differences*, 11(3), 227–231. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(90\)90235-K](https://doi.org/10.1016/0191-8869(90)90235-K)
- Gudjonsson, G. H. (2017). Memory distrust syndrome, confabulation and false confession. *Cortex*, 87, 156–165. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2016.06.013>
- Gudjonsson, G. H., & Clare, I. C. H. (1995). The relationship between confabulation and intellectual ability, memory, interrogative suggestibility and acquiescence. *Personality and Individual Differences*, 19(3), 333–338. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(95\)00059-F](https://doi.org/10.1016/0191-8869(95)00059-F)
- Henderson, E. (2015a). Theoretically speaking: English judges and advocates discuss the changing theory of cross-examination. *Criminal Law Review*, 2015(12), 929–944.

- Henderson, E. (2015b). 'A very valuable tool': Judges, advocates and intermediaries discuss the intermediary system in England and Wales. *The International Journal of Evidence & Proof*, 19(3), 154–171. <https://doi.org/10.1177/1365712715580535>
- Henderson, E. (2016). Best evidence or best interests? What does the case law say about the function of criminal cross-examination? *The International Journal of Evidence & Proof*, 20(3), 183–199. <https://doi.org/10.1177/1365712716642356>
- Hyun, E., Hahn, L., & McConnell, D. (2014). Experiences of people with learning disabilities in the criminal justice system. *British Journal of Learning Disabilities*, 42(4), 308–314. <https://doi.org/10.1111/bld.12076>
- Kangur, A. (2008). Ristküsitlus – mis see veel on? A. Vettik (Toim.), Õiguskeel 2005–2007. *Juura*.
- Kebbell, M. R., & Johnson, S. D. (2000). Lawyers' questioning: The effect of confusing questions on witness confidence and accuracy. *Law and Human Behavior*, 24(6), 629–641. <https://doi.org/10.1023/A:1005548102819>
- Kebbell, M. R., Deprez, S., & Wagstaff, G. F. (2003). The direct and cross-examination of complainants and defendants in rape trials: A quantitative analysis of question type. *Psychology, Crime & Law*, 9(1), 49–59. <https://doi.org/10.1080/10683160308139>
- Kebbell, M. R., Hatton, C., & Johnson, S. D. (2004). Witnesses with intellectual disabilities in court: What questions are asked and what influence do they have? *Legal and Criminological Psychology*, 9(1), 23–35. <https://doi.org/10.1348/135532504322776834>
- Kebbell, M. R., Hatton, C., Johnson, S. D., & O'Kelly, C. M. E. (2010). The influence of lawyers' questions on witness accuracy, confidence, and reaction times and on mock jurors' interpretation of witness accuracy. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 7(3), 263–285. <https://doi.org/10.1002/jip.125>
- Kensinger, E. A. (2009). Remembering the details: Effects of emotion. *Emotion Review*, 1(2), 99–113. <https://doi.org/10.1177/1754073908100432>
- LaBar, K. S., & Phelps, E. A. (1998). Arousal-mediated memory consolidation: Role of the medial temporal lobe in humans. *Psychological Science*, 9(6), 490–493. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00090>

- Lamb, M. E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Horowitz, D., & Abbott, C. B. (2007). Does the type of prompt affect the accuracy of information provided by alleged victims of abuse in forensic interviews? *Applied Cognitive Psychology*, 21(9), 1117–1130.
<https://doi.org/10.1002/acp.1318>
- Latvala, A., Tideman, M., Søndena, E., Larsson, H., Butwicki, A., Fazel, S., & Lichtenstein, P. (2023). Association of intellectual disability with violent and sexual crime and victimization: A population-based cohort study. *Psychological Medicine*, 53(8), 3817–3825. <https://doi.org/10.1017/S0033291722000460>
- Lively, C. J., Fallon, L., Snook, B., & Fahmy, W. (2020). Seeking or controlling the truth? An examination of courtroom questioning practices by Canadian lawyers. *Psychology, Crime & Law*, 26(4), 343–366. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2019.1669595>
- Mickley, K. R., & Kensinger, E. A. (2008). Emotional valence influences the neural correlates associated with remembering and knowing. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 8(2), 143–152. <https://doi.org/10.3758/CABN.8.2.143>
- Milne, R., Clare, I. C. H., & Bull, R. (2002). Interrogative suggestibility among witnesses with mild intellectual disabilities: The use of an adaptation of the GSS. *Psychology, Crime & Law*, 8(1), 81–99. <https://doi.org/10.1080/10683160208401810>
- Morrison, J., Forrester-Jones, R., Bradshaw, J., & Murphy, G. (2019). Communication and cross-examination in court for children and adults with intellectual disabilities: A systematic review. *The International Journal of Evidence & Proof*, 23(4), 366–398.
<https://doi.org/10.1177/1365712719851134>
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E., Chou, R., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M. M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., McDonald, S., ... Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*, 372, n71. <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>
- Rutter, D., Francis, J., Coren, E., & Fisher, M. (2010). *SCIE systematic research reviews: Guidelines (2nd ed.)*. Social Care Institute for Excellence.

- Schooler, J. W., & Loftus, E. F. (1986). Individual differences and experimentation: Complementary approaches to interrogative suggestibility. *Social Behaviour*, 1(2), 105–112.
- Sharman, S. J., & Powell, M. B. (2012). A comparison of adult witnesses' suggestibility across various types of leading questions. *Applied Cognitive Psychology*, 26(1), 48–53. <https://doi.org/10.1002/acp.1793>
- Shaw, J. A., & Budd, E. C. (1982). Determinants of acquiescence and naysaying of mentally retarded persons. *American Journal of Mental Deficiency*, 87(1), 108–110.
- Sigelman, C. K., Budd, E. C., Spanhel, C. L., & Schoenrock, C. J. (1981). Asking questions of retarded persons: A comparison of yes-no and either-or formats. *Applied Research in Mental Retardation*, 2(4), 347–357. [https://doi.org/10.1016/0270-3092\(81\)90029-1](https://doi.org/10.1016/0270-3092(81)90029-1)
- Spaan, N. A., & Kaal, H. L. (2019). Victims with mild intellectual disabilities in the criminal justice system. *Journal of Social Work*, 19(1), 60–78. <https://doi.org/10.1177/1468017318757282>
- Valentine, T., & Maras, K. (2011). The effect of cross-examination on the accuracy of adult eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 25(4), 554–561. <https://doi.org/10.1002/acp.1768>
- Wade, K. A., & Spearing, E. R. (2023). The effect of cross-examination style questions on adult eyewitness accuracy depends on question type and eyewitness confidence. *Memory*, 31(2), 163–178. <https://doi.org/10.1080/09658211.2022.2129066>
- Westera, N. J., Zydervelt, S., Kaladelfos, A., & Zajac, R. (2017). Sexual assault complainants on the stand: A historical comparison of courtroom questioning. *Psychology, Crime & Law*, 23(1), 15–31. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2016.1217334>
- Wheatcroft, J. M., Wagstaff, G. F., & Kebbell, M. R. (2004). The influence of courtroom questioning style on actual and perceived eyewitness confidence and accuracy. *Legal and Criminological Psychology*, 9(1), 83–101. <https://doi.org/10.1348/135532504322776906>
- Wheatcroft, J. M., & Woods, S. (2010). Effectiveness of witness preparation and cross-examination non-directive and directive leading question styles on witness accuracy and

confidence. *The International Journal of Evidence & Proof*, 14(3), 187–207.

<https://doi.org/10.1350/ijep.2010.14.3.353>

White, R., & Willner, P. (2005). Suggestibility and salience in people with intellectual disabilities: An experimental critique of the Gudjonsson Suggestibility Scale. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 16(4), 638–650.

<https://doi.org/10.1080/14789940500159165>

Zajac, R., & Cannan, P. (2009). Cross-examination of sexual assault complainants: A developmental comparison. *Psychiatry, Psychology and Law*, 16(sup1), S36–S54.

<https://doi.org/10.1080/13218710802620448>

Zekiroski, H., Brubacher, S. P., Martschuk, N., & Powell, M. B. (2025). Adults' Responses to Question Types About a Participatory Mock Crime. *Applied Cognitive Psychology*, 39(6), e70142.

Zhu, B., Chen, C., Loftus, E. F., Lin, C., He, Q., Chen, C., Li, H., Xue, G., Lu, Z., & Dong, Q. (2010). Individual differences in false memory from misinformation: Cognitive factors. *Memory*, 18(5), 543–555. <https://doi.org/10.1080/09658211.2010.487051>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maria Johanna Keedus ,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

,

Täiskasvanud intellektipuudega tunnistajate risküsitlemine kohtus:
süstemaatiline kirjanduse ülevaade

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja(d) on Annegrete Palu ,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Maria Johanna Keedus

11.05.2026